

<https://doi.org/10.3176/hum.soc.sci.1978.4.01>

E. SÖGEL

TAMMSAARE JA TÄNAPÄEV

1939. aasta lõpul, Teise maailmasõja neljandal kuul, kui kodanlikus Eestis üha enam hoogu võtsid valitseva kliki Nõukogude-vastased sepitsused, reaktsioon tugevdas pealetungi töörahva protestimeeleolude vastu ja Eestis hakkas kujunema revolutsiooniline situatsioon,¹ avaldas Anton Hansen Tammsaare, keda õigusega on asetatud 19. sajandi lõpu ja 20. sajandi esimese poole suurimate kirjanike-humanistide² Roman Rolland'i, Bernard Shaw', Thomas Manni ja John Galsworthy kõrvale, oma romaani «Põrgupõhja uus Vanapagan». See oli Tammsaare 26. algupärane ning 44. eesti keeles ilmunud raamat, kui aga arvestada juurde tema teoste tõlked teistesse keeltesse, siis 61. Tammsaare nime kandev raamat³; kui pidada silmas veel Tammsaaret kui tõlkijat⁴, siis oli «Põrgupõhja uus Vanapagan» 81. raamat, mis kandis tema kui autori või tõlkija nime.

Tammsaare neli aastakümnet kestnud loominguline tegevus on rikastanud eesti kirjandust sõna otseses mõttes kõigis žanreis. Tema kui kirjaniku areng kulges filosoofiliselt mõtestatud realismi poole. Kasvas tema oskus avada inimhinge varjatud käitumisstiimuleid, ühiskonna elu vastuolusid. See kõik ilmnes ajapikku ja paljude teoste kaudu. Ent üks oli selge: mida aasta edasi, seda teravamaks muutus Tammsaare ühiskonnakriitika; kogu tema ütlemis- ja kujutamisaad ja ka satiir saavutasid taseme, mis on vabalt võrreldav maailmakirjanduse suurmeistrite omaga. On arvatud, et «Põrgupõhja» suund, laad ja teravus olid «suureks üllatuseks neile, kes polnud kirjaniku viimse romaani ilmumiseni küllalt tähelepanelikult jälginud ta loomingu ideelisi arengusuundi»⁵. On väidetud, et sotsiaalsete vastuolude rägastikus hakkas «Tammsaare tõde otsiv mõte virru lööma», ning nii jooksis kokku «Tammsaare loomingu peamine umbsõlm, mille sisuks on vana ja uue samaaegne eitamine, ärev rahulolematuse olevikuga ühelt poolt, skepsis revolutsioonilise pöörde vastu teiselt poolt»⁶. Ent kas Tammsaare jäi elu lõpuni utopistliku unistuse, poliitika ja aktiivse võitluse eitamise ning inimese kõlbelise enesetäiustamise kontseptsiooni juurde? Ei, Tammsaare jõudis mõtteni, et Jürka peab Antsu vastu kää tõstma, rõhutav peab rõhujale kättemaksjaks saama. Võib arvata, et kirjanik oli 1930. aastate lõpul taas jõudnud selle

¹ Eesti NSV ajalugu. III köide. Tallinn, 1971, lk. 479—485.

² Tšakovski, A. Avasõna A. H. Tammsaare 100. sünniaastapäevale pühendatud pidulikult õhtul NSV Liidu Suures Teatris. — Rahva Hääl, 1978, 4. veebr.

³ Teoste kronoloogiline loetelu 1907—1977. — Brošüür: A. H. Tammsaare. Metoodiline kiri ja kirjanduse nimestik. Fr. R. Kreutzwaldi nim. Eesti NSV Riikliku Raamatukogu väljaanne. (Koostanud V. Kabur ja K. Veel.) Tallinn, 1977, lk. 15—17.

⁴ Vt. Looming, 1940, nr. 6, lk. 672.

⁵ Siimisker, H. A. H. Tammsaare. Lühimonograafia. Tallinn, 1962, lk. 222.

⁶ Samas, lk. 108, 109.

võitluse vajalikkuse mõistmiseni, mida ta nii selgelt oli näidanud 1905. aastal loodud teostes. Tammsaare vaadete seesuguses arengukäigus oli primaat muidugi kodanliku Eesti tegelikkusel endal, kuid oma osa oli siin eesrindlikul kirjandusel, mille kaudu avaldus Oktoobrirevolutsiooni kaudne mõju. «Ta ei olnud revolutsionäär ega kutsunud barrikaadidele,» on tabavalt märkinud Nikolai Tihhonov, «kuid ta avastas kauakestva tööga, et teda ümbritseva kodanliku, ebaõiglase ja inimest rõhuva ühiskonna seadused ei saa anda midagi uut, midagi sellist, mis tähistaks tõe ja õiguse võidukäiku.»⁷ Võib oletada, et üheks kanaliks, mis tõi Tammsaare lähemale võitlusideede mõistmisele, oli eesrindlik Lääne-Euroopa kirjandus. Eraldi võiks ehk märkida B. Shaw'd, kes nagu Roland'gi kuulus Tammsaare lemmikautorite hulka. Tammsaare ise on hinnanud B. Shaw'd kui inimest ja kunstnikku, «kes kogu aeg on võidelnud (minu sõrend. — E. S.) inimesoo parema tuleviku nimel, olgu siis sõna või teoga, tundmuse või mõttega.»⁸ On aga üldiselt teada, et Shaw pidas maailma eesrindliku võitluse avangardiks Nõukogude Liitu, Leninit, bolševikke ning oli sellest ammu ja avalikult teatanud kogu maailmale.⁹ Niisama on teada, et 1930. aastate teisel poolel tundis Tammsaare üha suuremat huvi nõukogude kirjanduse vastu. Nagu on kinnitanud tema tuttavad, kes Tammsaare lugemusega hästi kursis olid, hindas ta kõrgelt F. Gladkovi ja eriti M. Solohhovi.¹⁰ Ja kui me vahel tsiteerime Tammsaare publitsistlikku vihjet 1939. aastast, et «võib-olla peaksime ehk vahepeal jälle vene keelega lähemalt tutvuma, et leida iseennast ja vabeneda sellest, mis koitanud ja ammugi ajast ja arust»¹¹, ei tohiks me sellest järeldust tegemata jätta.

«Põrgupõhja uus Vanapagan», Tammsaare viimne teos, väärikas lisa tema sotsiaalfilosoofilistele panoraamromaanidele, on raamat, milles suur kirjanik just nagu võtab kokku oma suhtumise ekspluateerimisele rajatud ühiskonnasse. Ekspluateerija Kaval-Antsu ning ekspluateeritava Jürka antagonismi kujutamises ilmneb eredalt tema plastiline ja selge stiil, vaimukas satiir ning oskus põimida fantastilist realistikuga. Teost kannab üks koondmõte: kodanliku Eesti ja üldse kodanliku ühiskonna vastuolud on kujunenud paratamatult sellisteks, et endist viisi enam edasi elada ei saa. Sugugi mitte ebatavaline pole seegi, et kirjanik naelutab satiirilisse häbiposti eesti kodanlike võimumeeste Nõukogude-vastase (vt. «Põrgupõhja uue Vanapagana» VII peatükk), mis ühtib küsimuse asetusele mitmete Lääne-Euroopa nimekate kirjanike mõtteavaldustega, et antikommunism on 20. sajandi suurim lollus.

Pool aastat pärast selle teose ilmumist, kolm ja pool kuud pärast Tammsaare surma, lahendas Eesti töörahvas Kommunistliku Partei juhtimisel ekspluateerija ja ekspluateeritava vahekorra sel teel, et pärast kodanliku režiimi kukutamist sotsialistliku revolutsiooni käigus taaskehtestas nõukogude võimu.

Tammsaare astumine sotsialismi ehitama hakkava eesti rahva tänapäeva sai teoks revolutsioonilisel 1940. aastal. Sel tähelepanuväärsel ajal jõudis eesti rahva lugemislauale «Põrgupõhja uue Vanapagana» 2. trükk, «Tõe ja õiguse» IV osa 2. trükk ning epopöa kaalukaima raamatu, «Tõe ja õiguse» I osa 3. trükk.¹² Teatrid aga avasid uue, nõukoguliku hooaja «Põrgupõhja uue Vanapagana» dramatiseeringuga. See, et teatrid tollel

⁷ Тихонов, Н. Мõtteid А. Н. Таммсаarest. — Rahva Hääl, 1978, 2. veebr.

⁸ Looming, 1940, nr. 6, lk. 674.

⁹ Луначарский А. В. Статьи о литературе. М., 1957, lk. 662.

¹⁰ Pill, A. Kohtumisi А. Н. Таммсаarega. — Edasi, 1968, 28. jaan.

¹¹ А. Н. Т. Lahkumise tunnil. — Tänapäev, 1939, nr. 9—10, lk. 259.

¹² Teoste kronoloogiline loetelu, lk. 17.

revolutsioonista sügisel Tammsaare repertuaari võtsid, vastas täiesti rahva revolutsioonilisele entusiasmile. Üle kogu Eestimaa — Viljandis, Kuressaares, Pärnus, Tartus, Narvas, Valgas, Võrus ja vastloodud teatris Rakveres — avati hooaeg Tammsaare romaani dramatiseeringuga. Uued ajalehed «Rahva Hääle», «Valga Enamlane», «Narva Tööline», «Punane Virumaa» jt. kirjutasid Tammsaare ja töörahva elavast kohtumisest kunstis.

Tammsaare kunstisõna tormiline kokkusaamine kõige laiemate rahvahulkadega 1940. aasta sotsialistliku revolutsiooni päevil oli ootus- ja seaduspärane. Suur kirjanik ja suur töömees, nagu teda nimetasid töölised,¹³ ei näinud rahvavõimu kehtestamist. Kuid revolutsioon pühkis minema kodanluse valitsuse, kellele Tammsaare oli olnud võõras, juhtpositsioonidelt tõrjuti need niinimetatud rahvuslised ringkonnad, kes, kui kasutada Tammsaare tuttavate formuleeringut, «ei ulatanud teda nägema».¹⁴ Sotsialistlik pööre kaotas Eesti ühiskonnast selle antagonismi, mida Tammsaare ise oli nimetanud vaimu ja võimu vastuoluks. Tammsaare oli pidanud inimese tööd elu saladuseks ja aluseks, ta oli lootnud, et kui teed tööd ja näed vaeva, siis tuleb armastus, ning kahelnud, kas see on võimalik kodanlikus ühiskonnas; ta oli paljude teoste tegelaskujude kaudu kirglikult näidanud, et see maailmakord, kus töö ei too õnne, armastust ega lunastust, läheb hukka. Nüüd oli toimunud revolutsioon tõstnud töö ja tööinimese ausse. Ajakiri «Eesti Noorus» oli märtsis 1940 avaldanud Tammsaare käekirjas kordustrukina ühe tema viimaseid artikleid, kus ta pidas kõige tähtsamaks truudust oma maale ja rahvale, oma keelele, kultuurile ja omapärale. Sellesama ajakirja esimeses nõukogudeaegses numbris kirjutab Anton Vaarandi, meie kommunistliku liikumise veterane, kes tänini elab meie hulgas, justkui vastuseks Tammsaare lootustele, soovidele ja unistustele: «Maailmakord, mis seab töö ausse, elualtarile, on meie kord», et uus kord «tunnustab täielikult meie rahvust ja iseolemist. Ta annab neile õige sisu (...), tahab siiramalt, edumeelsemalt kui vana, edendada rahva kultuurilist elu, keelt, kirjandust, kunsti jne.»¹⁵

1940. aasta revolutsiooni aegadel tuli pikemalt peatuda seepärast, et veel kord meenutada: see revolutsioon pani aluse uuele ajajärgule eesti rahva ajaloo ning tema kultuuri arengu kõigile aspektidele, sealhulgas ka Tammsaare teoste levikule, tema tõlgendamisele, tema uuestisünnile ja edasielamisele meil, Tammsaare sünni- ja elumaal, Tammsaare väljajõudmisele teiste nõukogude rahvasteni ning tema ulatuslikule rahvusvahelisele levikule. «Kirjanik, keda eesti lugeja armastusega nimeţab «meie Tammsaareks», on nüüd ka vennasvabariikide ja välisriikide paljumiljonilise lugejaspere oma,» märkis EKP Keskkomitee sekretär, A. H. Tammsaare vabariikliku juubelikomisjoni esimees Vaino Väljas.¹⁶

Nõukogude rahvas on suure kirjaniku-humanisti loomingu täieõiguslik pärija. Nii ütleme, nii kirjutame, nii mõtleme. Pärija olla tähendab suurt au, aga ka niisama suurt kohustust ning vastutust, eelkõige pärandi õige kasutamise eest. Nagu kõigi nõukogude rahvaste rahvuslik klassikapäränd, nii on ka Tammsaare loomingu saanud üleliidulise kirjanduspärandi osaks, on lahutamatu sellest kultuurivaramust, mida kasutame uue, kommunismiajastu kultuuri ehitamisel, uue ajastu inimese esteetilisel kasvatamisel ning kujundamisel.

¹³ Tänapäev, 1940, nr. 2—3, lk. 29.

¹⁴ Samas.

¹⁵ Вахтман, А. Уус suund. — Eesti Noorus, 1940, nr. 7, lk. 224.

¹⁶ Вяляс В. Наш Таммсааре. — Советская Эстония, 1977, 13 февр.

Pideva huvi orbiiti on tõusnud küsimused, kuidas on Tammsaare pärand kättesaadavaks tehtud tänapäeva lugejaskonnale, kuidas on tekkinud ja arenenud Tammsaare loomingu kontakt laiade rahvahulkadega, milliseid impulsse on andnud Tammsaare looming kirjanikele ning teiste kunstialade loovisiksustele, milline on Tammsaare koht tänases nõukogude ühiskonnas, milline on tema loomingu rahvaste- ja rahvusvaheline interpretatsioon ning retseptsioon. Selle suure kompleksprobleemi paljudel tahkudele on uut valgust heitnud hiljuti ilmunud uurimuslikud väljaanded,¹⁷ üldistavad artiklid,¹⁸ Tallinnas ja Moskvas peetud pidulike koosolekute ning teaduslike konverentside ettekanded ja sõnavõtted, mille refereeringud on ajakirjanduse vahendusel kättesaadavaks tehtud.¹⁹

Tammsaare oli kodanliku Eesti kõige loetavamaid ning armastatumaid kirjanikke. See ei ole tema austuse pinnal tekkinud tundeline hüüatus ega noorpõlvemälestus, vaid avalike raamatukogude aruannete alusel tehtud uurimuse tulemus, mille avaldas meie teenekamaid raamatuteadlasi Helene Mugasto-Johani 1930. aastate keskpaiku.²⁰ Ent ligikaudu samast ajast on pärit A. H. Tammsaare enda hinnang: «Kõigest oma levikust hoolimata on trükisõna kasustamine ikka veel üksikute (minu sõrend. — E. S.) eesõigus. Sellepärast peab veel suurema hoolega tema kättesaadavuse eest võitlema.»²¹

Kuidas oli Tammsaare teoste leviku ja kättesaadavusega lugu varasematel ajajärkudel? Tammsaare loomingu algusjärgus, tsaariajal, ilmus temalt üheksa aasta vältel (1907—1915) seitse ilukirjanduslikku teost keskmise trükiarvuga 1800. Kodanlikus Eestis ilmus samuti üheksa aasta (1926—1934) vältel üheksa ilukirjanduslikku teost (sellesse ajavahe-mikku kuulub ka kogu suurromaan «Tõde ja õigus») keskmise tiraažiga 2500.²² Milles oli siis asi, miks oli kasv nii väike? Raamat, sealhulgas ka kodanliku Eesti kõige loetavama kirjaniku raamat, oli sattunud kapitali nõiaringi. Lihtrahvas ei saanud väärtuslikku raamatut osta kalli hinna tõttu. L. Siimisker märgib oma Tammsaare-monograafias, et «Tõe ja õiguse» ühe kõite hind oli võrdne lihttöölise nädalalalgaga.²³ Lisaks sellele, et kodanliku Eesti maatöeline pidi «Tõe ja õiguse» ühe kõite eest loovutama ligi poole oma ühe kuu rahalalgast.²⁴ Kirjanik ei saanud korralikku honorari (muide, sellele pidi ta ise raamatukaupmehe juurde järele minema, nii nagu tuli teha Tammsaarel oma viimase elupäeva õhtupoolikulgi²⁵), sest trükiarv oli väike. Trükiarv aga jäi väikeseks, sest töoinimesel ja tihti ka raamatukogul ei olnud raha kalli raamatu ostmiseks.

Väärtusliku raamatu, sealhulgas ka Tammsaare loomingu ümber tekkinud Gordioni sõlm tuli lahti raiuda, raamatu kasutamine üksikute

¹⁷ Sõna. Mõte. Inimene. A. H. Tammsaare 100. juubelile pühendatud lühiaurimusi. (Koostanud Heino Puhvel, autorid Naftoli Bassel, Vera Vävere, Eerik Teder, Erna Siirak, Martin Neithal, Hilve Rebane, Endla Köst, Ants Järv, Rein Loodus, Toivo Tasa.) Tallinn, 1977; Кросс Я. Таммсааре вчера, сегодня, завтра. Таллин, 1977.

¹⁸ Чаковский А. Познавший секрет жизни. — Литературная газета, 1978, 25 янв.; Вяляс В. Завещано потомкам. — Правда, 1978, 30 янв.; Puhvel, H. Rahvuslik ja internatsionaalne Tammsaare. — Looming, 1978, nr. 1, lk. 120—130.

¹⁹ Rahva Hääl, 1978, 31. jaan., 3. veebr., 4. veebr.; (Lias, P.) Teaduslikke üritusi Tammsaare tähtpäeva puhul. — Keel ja Kirjandus, 1978, nr. 4, lk. 252—253; Вопросы литературы, 1978, nr. 5, lk. 306—309.

²⁰ Mugasto, H. Raamat ja lugejaskond. — Looming, 1934, nr. 2, lk. 182.

²¹ Tammsaare, A. H. Ilukirjanduse tähtsusest tänapäeval. — Eesti Kirjandus, 1936, nr. 12, lk. 541.

²² Teoste kronoloogiline loetelu, lk. 15—16.

²³ Сиймискер Л. Антон Таммсааре. Жизнь и творчество. Таллин, 1977, lk. 102.

²⁴ Vt. koguteos: Eesti VII. Viljandimaa I. Tartu, 1939, lk. 128.

²⁵ Sibul, A. Paar mälestuskildu. — Sirp ja Vasar, 1965, 26. veebr.

eesõigusest rahvahulkade õiguseks muuta. Kodanlik süsteem ei olnud ega ole võimeline neid küsimusi lahendama.

Ikka ja jälle kulub meenutada V. I. Leninit, kes kirjutas Lev Tolstoi surma puhul: «Selleks, et teha tema suured teosed tõesti kõikide omanduseks, ... on vajalik sotsialistlik pööre.»²⁶ Eestis sai selleks pöördeks 1940. aasta revolutsioon.

Milline on Tammsaare teoste laiadele hulkadele kättesaadavaks tegemise dünaamika Nõukogude Eestis? Kui kodanlikus Eestis oli keskmine trükiarv 2500, siis aastail 1945—1949 oli see 8700, seega ligi 3,5 korda suurem. Ärgem unustagem, et see oli aeg, kui eesti rahvas teiste vennasrahvaste abiga taastas pärast ränkasket sõda oma majandust. Kuid see oli alles algus. Aastail 1952—1958 ilmusid kümme Tammsaare raamatut, sealhulgas tema tippteosed, keskmise trükiarvuga ligi 20 000. 1960. ja 1970. aastail, kui ilmusid «Valitud teosed», ulatus iga köite keskmine trükiarv üle 40 000.²⁷ Ja vaevalt jõudis lõpule selle sarja avaldamine, kui asuti «Kogutud teoste» 18-köitelist tekstikriitilist väljaannet kavandama. Selle Keele ja Kirjanduse Instituudi kirjandusteooria sektori kollektiivi ja kolleegiumi (esimees H. Puhvel) ettevalmistatava kogumiku 1. köide ilmus kirjaniku suurjuubeliks. Igal aastal antakse trükki vähemalt kaks köidet.²⁸ Raamatusõprade tungival soovil suurendati teostekogu trükiarvu esialgu kavatsetud 40 000-lt 50 000-ni.

Me võime öelda, et Tammsaare unistus tema raamatute jõudmisest kõige laiema lugejaskonnani on nõukogude võimu leninliku kultuuripoliitika käigus täitunud.

On seaduspärane, et mida kaugemale edasi astub sotsialistlik ühiskond, seda suuremaks kasvab lugupidamine ja austus väärtusliku kultuuripärandi suhtes.

On teadaolev tõsiasi, et Tammsaare teoseid oli tõlgitud mitmesse keelde juba tema eluajal. Nii ilmus «Kõrboja peremees» läti (1925), soome (1926), ungari (1933) ja rootsi (1938) keeles. «Tõe ja õiguse» I ja V osa ilmusid Soomes (1932—1935), kogu romaan ilmus Lätis koguni kahes trükis (1936—1938), aastal 1939 avaldati «Tõe ja õiguse» I osa Hollandis, 1938—1941 ilmus kogu romaan saksa keeles, käis tõlkimine poola, tšehhi ja rootsi keelde.²⁹ Ei saa alahinnata nende entusiastide tööd, kes tutvustasid ja tõlkisid eesti kirjandust välismaal. Ülisuuri pingutusi tuli teha kirjanikul endal, et pidada tüütavat ärikirjavahetust, leida kontakti inimestega, kellest teda lahutas poliitilise ja eetilise maailmamõistmise kuristik, taluda kodanliku süsteemi kirjastamisvõimaluste kitsust.

Teise maailmasõja puhkemine ei võimaldanud Tammsaare teoste ilmumist Poolas, Tšehhoslovakkias ja mujalgi. 1944—1948 avaldati «Tõde ja õigus» prantsuse keeles saksakeelse tõlke alusel.

Tammsaare teoste tõlgete omaaegse trükiarvu kohta on andmestik puudulik, kuid olemasolevail andmeil oli see väike nagu kodanlikus Eestiski. Kui analüüsida Tammsaare teoste tõlkimist, trükiarvu ja vastuvõttu Soomes, siis selgub, et paljude entusiastide ja kirjandussõprade heast tahtest hoolimata ei saa rääkida Tammsaare heast tundmisest Soome laia lugejaskonna keskel.³⁰ Selline järeldus on paikapidav kõigi maade

²⁶ Lenin, V. I. Teosed. 16. köide. Tallinn, 1953, lk. 296.

²⁷ Teoste kronoloogiline loetelu, lk. 20.

²⁸ Vt. Saateks. — Rmt.: A. H. Tammsaare. Kogutud teosed. 1. köide. Tallinn, 1978, lk. 6.

²⁹ Teder, E. A. H. Tammsaare teoste tõlkimisest Euroopa rahvaste keeltesse. — Rmt.: Sõna. Mõte. Inimene. lk. 36—59.

³⁰ Kuldsepp, T. Tammsaare looming Soomes. — Edasi, 1978, 8. jaan.

suhtes, kus eesrindliku kirjanduse trükiarvu ei määra mitte teose väärtus ega rahvahulkade taotlus, vaid kodanlikule süsteemile omane kirjastamispraktika ja -poliitika.

Revolutsiooniline pööre kui ajaloo otsustav tegur ütles oma sõna Tammsaare teoste kättesaadavaks tegemisel lugejaskonna laiadele hulkadele mitte ainult Eestis. Kahe revolutsiooniliste pöörete lainega — esimene 1940. aastal, mis tõi taas sotsialismiteele Baltimaade rahvad, ning teine, mis 1940. aastate keskel, pärast ajaloolist võitu fašismi üle, tõi sotsialismiteele mitmed Ida- ja Kesk-Euroopa maade rahvad — kaasnes kvalitatiivne muutus ka Tammsaare teoste rahvaste- ja rahvusvahelises levikus. Realiseerus Tammsaare kõige tähtsam soov — «elada lugejate hulgas eelkõige oma teostega»³¹.

Kodanlikus Lätis oli Tammsaare tuntumaid kirjanikke. Nagu eespool öeldud, ilmus «Tõde ja õigus» seal 1930. aastail koguni kahel korral. «Mõlema väljaande tiraaž oli 2000, nagu tol ajal kõige populaarsematel läti ja väliskirjanduse teostel,» on märkinud Läti NSV kirjandusteadlane V. Vävere.³² A. H. Tammsaare kirjavahetuse andmeil oli sealse «Tõde ja õiguse» I osa trükiarv 2500.³³ Ent Nõukogude Lätis trükiti «Tõde ja õigust» ning teisi Tammsaare raamatuid igaüht 30 000 eksemplari. Sama võime täheldada Tammsaare tõlgete esmailmumisel 1960. ja 1970. aastail leedu keeles («Tõde ja õigus» I ning «Põrgupõhja uus Vanapagan» ja «Kõrboja peremees» trükiarvuga 10 000—13 000), poola keeles («Tõde ja õigus» I 10 260 eks.), slovaki keeles («Tõde ja õigus» I 20 000 eks.), kasahhi keeles (novellid trükiarvuga 9300).³⁴ Ungaris, kus 1933. aastal ilmunud «Kõrboja peremees» jäi kodanlikul ajal ainsaks Tammsaare raamatuks, on rahvavõimu ajal aastail 1967—1970 avaldatud kolm Tammsaare romaani, millele käesoleval aastal lisandub üks novellikõide.³⁵

Nii nagu iga kirjaniku, nii ka Tammsaare puhul on korduvalt kõne all olnud teoste tõlkimine rahvusvahelise käibega keeltesse, maailma-keeltesse (mõeldud on saksa, prantsuse, inglise ja vene keelt). Tõsiasi on see, et olulist osa selles on etendanud Tammsaare «Tõde ja õiguse» kõigi viie osa ilmumine saksa keeles 1938—1941. See (eriti I osa) on aidanud Tammsaarega tutvuda teistesse keeltesse tõlkijatel või saanud tõlkimise enda aluseks.³⁶ Võib arvata, et saksa keelde tõlgitud «Tõde ja õigus» etendab positiivset rolli edaspidigi.

Saksakeelse väljaande järgi tehtud prantsuskeelse tõlke ilmumine 1944—1948 on jäänud vaid bibliograafiafaktiks.³⁷ Oma romaani (I osa) inglise keelde tõlkimiseks pöördus Tammsaare mitmegi literaadi poole, kuid sai ühesuguse eitava vastuse: ei ole kirjastajat.³⁸ Esimene Tammsaare ingliskeelne raamat, mis sisaldab 5 miniatuuri pealkirja all «Minia-tures», ilmus alles 1977. aastal Tallinnas (tõlkinud Melania Rauk).

Tammsaare lootused ja pingutused ilmutada oma teoseid, eeskätt «Tõde ja õigust», saksa, inglise ja prantsuse keeles kandsid vilja ainult saksa keele osas, sedagi vaid seetõttu, et tõlge oli tehtud tema enda kulu ja kirjajadega.³⁹

³¹ Siimisker, H. A. H. Tammsaare lühimonograafia, lk. 234.

³² Vävere, V. A. H. Tammsaare ja läti kirjandus. — Rmt.: Sõna. Mõte. Inimene, lk. 22.

³³ Keel ja Kirjandus, 1978, nr. 4, lk. 232.

³⁴ Сиймискер Л. Антон Таммсааре, lk. 215—219.

³⁵ Palmeos, P. A. H. Tammsaare ungari tõlkes. — Kodumaa, 1977, 14. det.

³⁶ Teder, E. A. H. Tammsaare teoste tõlkimisest Euroopa rahvaste keeltesse, lk. 53, 58 jj.

³⁷ Samas, lk. 52—53.

³⁸ Samas, lk. 56.

³⁹ Siimisker, L. A. H. Tammsaare meie päevil. — Rmt.: Siimisker, L., Palm, A. A. H. Tammsaare. Pildikroonika eluteest ja -tööst. Tallinn, 1978, lk. 242.

Ka Tammsaare tõlkimisel maailmakeeltesse on sotsialistlik pööre toonud otsustava murrangu. Kui Tammsaare eluajal oli sidemetepidamine välismaiste kirjastajate ja tõlkijatega kirjaniku eraasi,⁴⁰ siis nõukogude korra ajal hakkasid klassiku huve kaitsma rahvavõim ja Kommunistlik Partei. Sõjajärgseil aastail tõusis tähtsale kohale Tammsaare teoste tõlgete avaldamine vene keeles. Ajavahemikul 1953—1955 ilmusidki viis raamatut («Tõde ja õigus» I, «Põrgupõhja», novellid), 1956—1965 lisanud neile kordustrükkidena neli raamatut, ühtekokku ligi 600 000 eksemplari. Muidugi ei kulgenud see protsess ilma häirete ning raskusteta. Samal ajal algas ettevalmistustöö Tammsaare venekeelse teostekogu nn. sariväljaande kokkupanemiseks. 1966—1968 sai Moskvas teoks klassiku 6-köitelise teostekogu ilmumine, mida on õigusega nimetatud «Tammsaare kõige grandioossemaks astumiseks üle eesti keele piiri».⁴¹ See teostekogu, mis hõlmab valdava osa Tammsaare loomingu paremikust, ei valminud stiihiliselt ega üksikisikute ettevõtena. Niisuguse väljaande mõte sündis EKP Keskkomitees 1950. aastate lõpul. Tammsaare teoste kogu ja sellele järgnenud üksikteoste ilmumine vene keeles igaüks 40 000—150 000 eksemplaris annab võimaluse paljudel rahvastel tutvuda Tammsaare mõtte ja sõnaga. Ühtekokku on Tammsaaret ilmunud vene keeles üle 1,1 milj. eksemplari.

Tammsaare tõlgete ilmumine vene keeles, maailmakeeles, mis teatavasti omandab rahvusvahelises suhtlemises iga aastaga üha kaalukama osa, soodustab meie klassiku tõlkimist väliskeeltesse, hoogustab tema loomingu viimist nõukogude vennasrahvaste ning teiste sotsialismimaade rahvasteni.

Sotsialistlikus ühiskonnas on kirjanduspärandi publitseerimine ning tõlkimine lakanud olemast kirjaniku ja erakirjastaja vahekord. See on üldrahaliku riigi organite ning Kommunistliku Partei üks olulisemaid ülesandeid. Nii on Tammsaaregi puhul meie vabariigi kirjastuskomitee tihedas koostöös Kirjanike Liidu ning Keele ja Kirjanduse Instituudiga EKP Keskkomitees heakskiidetud kava alusel korraldanud Tammsaare vahendajate nõupidamisi. Esimene niisugune, milles osalesid Moskva, Leningradi ning vennasvabariikide Tammsaare-tõlkijad, sai teoks 1977. aasta suvel, teine, kuhu on kutsutud eesti kirjanduse tõlkijaid teistest sotsialismimaadest ning Soomest, peetakse käesoleva aasta sügisel. Tehava sihipärase töö tulemusi on juba näha. «Olemasoleva informatsiooni kohaselt,» märkis Eesti NSV Kirjastuskomitee esimees L. Kaik, «ilmub [1978. aastal] A. H. Tammsaare üksikteoseid ja kogumikke lisaks Vene NFSV-le veel 10 liiduvabariigis, sealhulgas ukraina, moldaavia, usbeki, tadžiki ja kirgiisi keeles.»⁴²

Seega on A. H. Tammsaare teoste leviku senised (4. I 1978) ametlikud bibliograafiaandmed (üldse 166 raamatut, neist eesti keeles 93, vene keeles 20, läti keeles 15, saksa keeles 10, prantsuse keeles 5, ungari ja soome keeles 4, rootsi ja hollandi keeles 3, kasahhi, tšehhi, slovaki, inglise, poola ja esperanto keeles igaühes 1) järjekindlalt muutumas, eriti sotsialismiteele asunud rahvaste keelte osas. Täiesti reaalne on J. Krossi esitatud programm: hoolt kanda, et Tammsaare peateosed ilmuksid Nõukogudemaal kõigi vennasrahvaste keeltes, samuti teistel sotsialismimaadel.⁴³ Kahtlemata leiab Tammsaare endale sotsialistlikus ühiskonnas kõige tänulikuma ning sõna otseses mõttes kõige laiema luge-

⁴⁰ Siimisker, H. A. H. Tammsaare. Lühimonograafia, lk. 191.

⁴¹ Siimisker, H. Mõned küsimused seoses A. H. Tammsaare venekeelse suurväljaandega. — Sirp ja Vasar, 1968, 16. aug.

⁴² Rahva Hääl, 1978, 15. jaan.

⁴³ Крoсс Я. Таммсааре вчера, сегодня и завтра, lk. 24.

jaskonna. Näiteks Tammsaare 100. juubeli eel sai üksainus asutus — «Raamat Postiga» Tallinna osakond — hulgaliselt tellimusi ning saatis paljudesse vennasvabariikidesse üle 8500 eksemplari klassiku venekeelseid tõlkeid ja raamatuid tema kohta.⁴⁴

Peatusin pikemalt Tammsaare loomingu publitseerimisel, sest see on alus pärandi edasielamisele teistes kunstiharudes.

Teos, millel puudub lugeja, lakkab olemast ühiskondlikult funktsioneeriva kirjanduse osa. Omaaegsed uurimistulemused näitasid, et Tammsaare oli 1920. ja 1930. aastail kõige loetavam eesti kirjanik. Selleks jäi ta ka edaspidi. Näiteks selgub H. Tamme kirjutisest «Eesti kirjandus enne 1945. aastat ja selle lugeja», et A. H. Tammsaare «Tõde ja õigust» ning O. Lutsu «Kevadet» on kõikides seostes kõige rohkem loetud ja kõrgeimalt hinnatud.⁴⁵ Kõnelemata Tammsaare teoste trükiarvu grandioosest kasvust, on Tammsaare ka meie päevil jäänud rahvaraamatukogude kasutajate hulgas kõige populaarsemaks. Küsitlusandmeil (1976) osutusid loetavaimateks autoriteks A. H. Tammsaare, O. Luts ja J. Smuul.⁴⁶ Hoolimata Tammsaare teoste väljaandmise suurenemisest ning sellest, et tema raamatuid on Nõukogude Eestis eesti keeles ilmunud (seisuga 4. jaan. 1978) 1.2 milj. eksemplari, on Tammsaare Eesti NSV Raamatukaubanduse Valitsuse koostatud raamatunõudluse pingereas ajavahemikul 1975—1976 eesti klassikute hulgast esikohal.⁴⁷

Kirjanduspärandi, sealhulgas Tammsaare loomingu pidev ja üha kasvav kättesaadavaks tegemine kõige laiematele rahvahulkadele on kirjaniku südamesoov ning rahva tahte realiseerimine, on lahutamatu osa Kommunistliku Partei programmide ehitada kommunismi kõike seda eesrindlikku kasutades, mida inimõte on loonud.

Tammsaare loomingu mõistmist, edasielamist ja tema kui uute loomeimpulsside allika osa on suuresti edendanud hoolitsus kirjaniku kodu ja elupaiga eest. 1958. aastal sai teoks Tammsaare muuseumi avamine tema kodukohas. «Juba varsti pärast «Tõe ja õiguse» ilmumist 1926. a.,» on kirjutanud Asko Sööt, Tammsaare muuseumi töötaja, «hakkas rahvas käima teose ja tema looja sünnikohas, algul paarsada inimest aastas, aga kui 1958. a. loodi muuseum, oli küllastajate arv näiteks 1963. aastal napilt alla kümne tuhande.»⁴⁸ 1958—1963 oli küllastajaid üle 33 000,⁴⁹ 1977. aasta lõpuks ulatus see 150 000-ni.⁵⁰ Rahva mõte aga liikus laiemalt. Ajakirjanduses tehti ettepanekuid rajada vabaõhumuuseum (H. Siimisker. «Sirp ja Vasar» 27. mail 1966, jt.). Tuginedes Mihhailovskoje kaitseala loomise ja taastamise kogemustele (1921. aastal loodud kaitseala lõhkusid ja rüüstasid fašistlikud okupandid), toetati meie ajakirjanduses juba mitmel korral kõne all olnud ideed luua midagi niisugust ka Tammsaare mail.⁵¹ 1977. aasta lõpuks oligi Tammsaare sünnikodu restaureeritud sellisena, nagu ta oli olnud sajandivahetusel. Memoriaalansambli rajamist ja Kõrvemaa maastikukaitseala väljakujundamist on selle töö peaorganisaatorid Eesti NSV Metsamajanduse ja Looduskaitse Ministerium ja EKP Paide Rajoonikomitee hinnanud kui ettevõtmist, mis «on kaasa aidanud kodumaa kultuuriväärtuste säilimisele ning kaas-

⁴⁴ Советская Эстония, 1978, 13 янв.

⁴⁵ Rmt.: Eesti NSV rahvaraamatukogu lugeja 1967. Nõukogude Eesti Raamatukogundus IV. Tallinn, 1970, lk. 205.

⁴⁶ Kask, H. Ilukirjanduse lugemine. — Rmt.: Nõukogude Eesti Raamatukogundus V. Individuaalne lugejateenindus. Tallinn, 1976, lk. 55.

⁴⁷ Raamatunõudluse 1975. ja 1976. a. pingerida (autori valduses).

⁴⁸ Rahva Hääl, 1969, 3. aug.

⁴⁹ Sirp ja Vasar, 1963, 8. märts.

⁵⁰ Kodumaa, 1978, 4. jaan.

⁵¹ Viilup, V. Vargamäe — vaenelaps? — Edasi, 1966, 7. aug.

aja looduskaitseprintsipiide ellurakendamisele. Uhistööna rajatav kultuuriloolis-maastikuline kompleks aitab nõukogude inimeste tervistava puhkuse võimaluste ja olmeolude parandamise ning haridus- ja kultuurialase tegevuse kaudu aktiivselt kaasa uue inimese kujunemisele ja sotsialistliku elulaadi täiustumisele.»⁵²

Nii sündis ühe kirjaniku kodupaiga mälestuse jäädvustamise ideest hoopiski laiaulatusliku ülesandega memoriaalkompleks.

Suuresti võib soodustada Tammsaare pärandi edasielamist, mõistmist ja rakendamist kirjaniku viimases elukohas Tallinnas avatud majamuuseum. Selle ekspositsioon äratas suurt huvi juba enne avamist.⁵³ Majamuuseum ise teenib samuti laiemat eesmärki kui kirjaniku mälestuse jäädvustamine. Eesti NSV kultuuriminister Juhan-Kaspar Jürna rõhutas muuseumi avamisel selle olulist internatsionaalset funktsiooni nõukogude rahvuskultuuride vastastikuse rikastumise protsessis.⁵⁴

Uha mitmekülgselt kättesaadavaks tehtav Tammsaare on olnud ja jääb loomingulise impulsi allikaks paljudele kirjanikele ning teiste kunstialade esindajaile. See probleem on väärt terveid uurimusi. Meenu-tagem siinkohal vaid vihjamisi mõnda sellest.

Eesti nõukogude kirjanduse kõige loetavamate sotsiaal-epiliste panooramromaanide «Tuuline rand», «Maa ja rahvas» ning «Kivid ja leib» autorid Aadu Hint, Rudolf Sirge ja Egon Rannet on kinnitanud Tammsaarel olevat suur osa nende kirjanikuisiksuse ning mainitud teoste süniloos; jäägitut tunnustust Tammsaare sõna jõule on avaldanud Paul Kuusberg, Ralf Parve, Lilli Promet, Paul Rummo, Villem Gross ja paljud teised nimekad kirjanikud oma arvamustes, mis nad saatsid Tallinnas avatavale Tammsaare majamuuseumile.⁵⁵

Nõukogude Eesti teatrielus on Tammsaare näidendid ja tema teoste dramatiseeringud etendamas väga tähtsat osa.⁵⁶ Eespool oli juttu 1940. aastast, kuid sama ilmnas ka 1944. aasta sügisel, kui Eesti NSV sai vabaks fašistlikest okupantidest. Tammsaare teoseid lavastati üle kogu Eesti. Viimaste aastakümnete teatrielus on eriti Voldemar Panso lavastatud «Inimene ja jumal» saanud edasiviiva tähendusega sündmuseks mitte ainult meie vabariigis, vaid kaugel väljaspoolgi. Kõrgelt on hinnanud Tammsaaret nii elu kui ka kunsti õpetajana need meie näitekunsti suurkujud, kes ise omakorda on Tammsaare mõtte Nõukogude Eesti teatrilaval väljapaistvaks kunstielamuseks muutnud — Kaarel Karm, Ants Eskola, Jüri Järvet jt.⁵⁷

Nõukogude Eesti filmikunsti arengus on pärast avaakti, milleks oli August Jakobsoni «Elu tsitadellis», kõige esileküündivamaks osutunud Tammsaare «Põrgupõhja uue Vanapagana» ainestikul loodud film. Nagu arvustus on rõhutanud, rajab see teos aluse mitte ainult Tammsaare teoste, vaid üldse meie kiriandusklassika ekraniseerimisele.⁵⁸ Film on etendanud väga olulist osa Tammsaare viimisel paljude Nõukogudemaa rahvasteni.

Eesti kujutatavas kunstis on Tammsaare eriti viljastavalt mõjutanud

⁵² Eesti NSV Metsamajanduse ja Looduskaitse ministri Heino Tedre ja EKP Paide Rajoonikomitee esimese sekretäri Valde Roosmaa allkirjaga tänukiri memoriaalansambli rajamises osalejatele.

⁵³ (Treier, E.) Koidula 12^a. — Sirp ja Vasar, 1977, 7. okt.

⁵⁴ Rahva Hää, 1978, 31. jaan.

⁵⁵ E. Treieri kiri autorile 20. jaan. 1978.

⁵⁶ Järv, A. A. H. Tammsaare dramatiseeringutest. — Rmt.: Sõna. Mõte. Inimene, lk. 128—147.

⁵⁷ Vt. Variatsioone teemal «Minu suhe A. H. Tammsaare loominguga». — Sirp ja Vasar, 1978, 27. jaan.

⁵⁸ Tobro, V. Alus on rajatud. — Edasi, 1964, 28. juuni.

eesti nõukogude graafika arengut, eeskätt raamatuillustratsiooni.⁵⁹ «Tõe ja õiguse» ideeliste sõlmpunktide lahtimõtestamisel on tunnustavalt hinnatud Harald Eelma illustratsioone 1960. aastaist; viimasel ajal on tunnustavalt märgitud E. Tihemetsa, E. Ootsingut jt.⁶⁰ Eesti kunsti suurvormide realistlike traditsioonide jätkuna Tammsaare teemal, eriti skulptuuri osas väärib märkimist filosoofilise mõtestatuse poole pürgiv Tammsaare monument Tallinnas (skulptor Jaak Soans, arhitekt Rein Luup).

Rikastav on Tammsaare olnud eesti nõukogude heliloomingule (kahjuks ei saa märkida ühtki uurimust, kus seda lähemalt oleks käsitletud). Uueks sõnaks kunstis nimetati arvustuses Valter Ojakääru ooperit «Kuningal on külm».⁶¹ Tammsaare elu ja loomingut käsitleva täispika õppefilmi (1971—1975) kui esimese selletaolise ettevõtmise puhul on õigusega märgitud: «K koos kirjaniku elu ja loominguga hoolika uurija Leenu Siimiskeriga on Peep Puks režissöörina, Mati Kask operaatorina ja Veljo Tormis heliloojana suutnud oma ekraanivisionis sugestiivse poeetilise jõuga juhatada vaataja Tammsaare maailmatunnetuse... ajajärku.»⁶² Veljo Tormisele kuulub ka Tammsaare-aineline südamlük dokumentaalkantaat «Hääled Tammsaare karjapõlvest», millele on kõrge hinnangu andnud meie kõige teenekam helilooja Gustav Ernesaks,⁶³ kelle enda Tammsaare-aineline «Veart kellad» (Ilmar Sikemäe tekst) on pälvinud üldise ja üksmeelse tunnustuse.

Tammsaare loominguga ühe kõige olulisema iseloomujoone või külgetõmbejõu allika on Leenu Siimisker sõnastanud järgmiselt: «Tammsaare igavene loominguline noorus säilib seetõttu, et ta on sääraseid kirjanikke, keda iga uus põlvkond avastab iseendale uuesti ja keda ainsa elu vältel avastatakse rohkem kui üks kord.»⁶⁴ Nii on see tõepoolest olnud ammu enne seda, kui meie viljakas Tammsaare-uurija selle üldistuseni jõudis. Tavaliselt on nii, et tulevased loovisiksused on saanud impulsi Tammsaarelt juba oma noorpõlves või õpinguas ning on sestpeale kaasas kannud mõtet luua midagi niisugust, mis kuuluks silmapaistvate kunstisavutuste hulka. Nii oli Voldemar Pansoga, kes mõtles noore algajana Tammsaarele⁶⁵ ning jõudis «Inimese ja jumalani». Ka režissöör Jüri Müür, «Põrgupõhja»-filmi loojaid, kandis seda mõtet endas juba Riikliku Kinoinstituudi üliõpilasena.⁶⁶ «Tõe ja õiguse» I osa põhjal tegi oma diplomitöö Tallinna Kunstiinstituudis Herald Eelma, kes jätkas hiljem edukalt Tammsaare illustreerimist. Võib arvata, et niisugune impulsside rida jätkub uute põlvkondade loovisiksuste kujunemisel. Lootust selleks annab kogumik kooliõpilaste kirjanduslikke katsetusi, milles kandva osa moodustavad Tammsaare-teemalised võistlustööd.⁶⁷ Eraldi tähelepanu väärib see ulatuslik töö, mida on teinud Emakeele Selts koolinoorsoo hulgas oma Tammsaare-teemaliste keelepäevadega.⁶⁸

Tammsaare üha suureneva publitseerimisega on kaasnenud tema loominguga tõlgendamine kirjandusteadlaste ja kirjanike poolt. Kodanlus-

⁵⁹ Loodus, R. A. H. Tammsaare teosed kujundustes ja illustratsioonides. — Rmt.: Sõna. Mõte. Inimene, lk. 148—158.

⁶⁰ Tamm, G. Mõnedest illustratsioonisarjadest Tammsaare teostele. — Rahva Hää, 1978, 20. jaan.

⁶¹ Oja, M. V. Ojakääru ooper «Kuningal on külm» RAT «Vanemuises». — Rahva Hää, 1968, 10. jaan.

⁶² Kosenkranius, I. Film A. H. Tammsaarest. — Sirp ja Vasar, 1971, 1. okt.

⁶³ Sirp ja Vasar, 1978, 27. jaan.

⁶⁴ Kultuur ja Elu, 1977, nr. 12, lk. 12.

⁶⁵ Levin, S. «Inimene ja jumal» jõuab lavale. — Öhtuleht, 1962, 14. mai.

⁶⁶ Ojamaa, P. Kui ehitati «Põrgupõhjat». — Noorte Hää, 1964, 17. juuni.

⁶⁷ Kirjandussõprade kokkutulek. Valimik keskkooliõpilaste kirjanduslikke katsetusi. Eesti NSV Haridusministeeriumi väljaanne. Tallinn, 1977.

⁶⁸ Näiteks Märjamaa 7. keelepäev 19. jaanuaril 1978.

aegne kirjandusteadus pärandas meie Tammsaare-uurijatele kas faktoloogiast (K. Mihkla) või andis mitmete probleemide lahendamiseks suuremal või vähemal määral niidiotsi (Fr. Tuglas, M. Sillaots, J. Semper, G. Suits, M. Kampmaa, B. Linde, E. Tilleman (Siirak) jt.). Nõukogude Eestis on Tammsaare loomingu kohta erisuguse kaaluga jälgi jätvast sõna võtnud, üld- või üksikprobleeme analüüsinud paljud kirjandusloolased, publitsistid ja kriitikud (N. Andresen, R. Parve, V. Gross, O. Urgart, J. Käosaar, R. Alekõrs, L. Rimmelgas, A. Kaal, M. Laosson, O. Utt, A. Hint, V. Panso, P. Rummo, E. Nirk, N. Bassel, A. Hameri, J. Kross, I. Sikemäe, E. Teder, E. Siirak jt.). Kõige olulisemat osa Tammsaare uurimisel on etendanud peaaesjalikult kolm kirjandusteadlast: vahetult pärast sõda Heinrich Tobias, 1950. aastate lõpust alates Helene (Leenu) Siimisker ja Heino Puhvel. Viimaste kandidaadiväitekirjadki käsitlesid sama teemat ja nad on oma algatava ning juhtiva positsiooni Tammsaare uurimisel säilitanud tänapäevalgi.

Tammsaare on ainus eesti kirjanik, kelle elu- ja loominguteest on ilmunud monograafiline käsitlus eesti, vene ja inglise keeles: eespool korduvalt mainitud Leenu Siimiskeri eesti- ja venekeelne monograafia ning Erna Siiraku «A. H. Tammsaare in Estonian literature» (Tallinn, 1978). Olulist lisa Tammsaare mõistmisele annab samuti eespool mainitud pildikroonika, album tema elu- ja loometeest ning edasielamisest tänapäeval. Seni ajakirjanduse veergudele jäänud kaasaegsete mälestused Tammsaarest on nüüd Eerik Tedre usina töö tulemusel raamatuna ilmumas.

Kodanliku Tammsaare-käsitluse piiratusest, mis kõige markantsemalt avaldus väites, nagu oleks Tammsaare jäänudki seisukohale, et «inimene... kavatseb küll teostada alati midagi suurt ja kaunit, aga ta on niivõrd seotud oma sisetungidega, et kõige mõistlikumgi mõte võib teostamisel muutuda pööraseks tõsiasiaks»,⁶⁹ on vabaneetud. Nn. biosotsioloogilise käsitluse asemele on astunud dialektiline vaatlus, mis peab silmas, et Tammsaare (nagu iga ajaloolise isiksuse) maailmavaate ja loomingu kulgu peab vaatlema arengu seisukohast ning poliitilise, sotsiaalse ja esteetilise ühtsuses. Muidugi ei ole selleni jõutud kohe ja sirgjooneliselt; kord on Tammsaare käsitlemises alahinnatud sotsiaalset, kord esteetilist aspekti, ent meie päevil, nagu on rõhutanud L. Siimisker, on just Tammsaare loomingu analüüsi najal «kasvanud ja mehistanud sotsiaalne ja filosoofiline mõte meie kunstikäsitluses»⁷⁰. Jõudnud Tammsaare avara mõistmise teele, tema loomingu rahvaliku lähte ning olemuse lahtimõtestamiseni, tema sotsiaalsete, eetiliste ja esteetiliste vaadete kompleksse analüüsini, peab eesti nõukogude kirjandusteadus oma ülesandeks alati välja astuda Tammsaare realismi kaitseks, õigel ajal tähelepanu juhtida vulgaarsotsioloogiliste ja estetistlik-modernistlike ilmingute tekkele või taastekkele Tammsaare hindamisel ja interpreteerimisel.

Paljudele Nõukogude Eesti teenekatele Tammsaare-uurijatele on kasuks tulnud see, mida üleliidulise levikuga autorite hulka astunud Tammsaare mõistmiseks on lisanud ülisuurte elu- ja kirjanikukogemustega Nikolai Tihhonov ja Konstantin Fedin, silmapaistvad Nõukogudemaa kirjandusteadlased Korneli Želinski, Leonid Novikov, Georgi Berdnikov, Georgi Lomidze, Juri Surovtsev ja paljud teised.

A. H. Tammsaare loomingu saamine üleliidulise kirjanduspärandi osaks on toonud olulisi muudatusi nii tammsaareistika kui ka üldse kirjandusteaduse arengusse. Eelkõige on see avardanud tema loomingu

⁶⁹ Mihkla, K. Biosotsioloogiline vaatekoht A. H. Tammsaare toodangus. — Looming, 1938, nr. 1, lk. 74.

⁷⁰ A. H. Tammsaare pildikroonika, lk. 240.

uurimist. Praegu ei tegele Tammsaare uurimisega mitte üksnes eesti teadlased, vaid paljude Nõukogudemaa rahvaste kirjandusuurijad. Seda kinnitas Tallinnas ja Moskvast toimunud teaduslik konverents, kus esinesid Gorki-nim. Maailmakirjanduse Instituudi ning Läti NSV TA Upit-si-nim. Keele ja Kirjanduse Instituudi töötajad (N. Vorobjova, V. Vävere jt.).

Iga suure kirjaniku looming rikastab sotsiaalse ja esteetilise mõtte uurimist. Ka tammsaareistika on üks neist teadussfääridest, mis tänapäeval hakkab hõlmama peale kirjandusteaduse ka teatrit, filmi ja teisi kunstialasid. Tuleb soovida, et tammsaareistika edasine areng saaks teguriks, mis hakkab avardama kirjandusteadust, aidates kirjanduse uurimisel astuda välja tema traditsioonilistest raamidest. Täpsemalt öeldes: tugevdades seniseid uurimissfääre, astub kirjandusteadus üha tihedamasse ühendusse, põkkub, nagu öeldakse kosmonautikakeeles, filosoofia ja sotsioloogiaga ning läheneb kompleksprobleemile kirjanik—teos—lugeja, hakkab üha rohkem avama kirjanduse ja ühiskonna vastastikust mõju, sidet ning tagasisidet. See aga on kirjandusteaduse efektiivsuse tõstmise magistraaltee.

Tammsaare 100. sünniaastapäeva ettevalmistamisega seoses on ilmunud palju raamatuid, mis avavad senisest täielikumalt suure kirjaniku osa ja koha eelses, tänases ja homses elus. Selle töö tegijad on ka ise omandanud kogemusi, mida läheb tarvis kirjanduspärandi edasiseks oskuslikumaks rakendamiseks meie ühiskonna teenimiseks. Võib kindel olla, et need kogemused, mida Nõukogude Eesti kirjandusteadlased on omandanud «Kalevipoja», Fr. R. Kreutzwaldi kirjavahetuse ning nüüd Tammsaare teoste ettevalmistamisel, tulevad kasuks, et hakata realiseerima meie nõukogude perioodi ühe kõige nimekama kirjaniku, kommunisti, Lenini preemia laureaadi Juhani Smuuli teostekogu väljaandmise kava — kui nimetada vaid üht paljude ülesannete reas.

A. H. Tammsaare on esimene eesti kirjanik, kelle tähtpäev võeti vabariikliku ning üleliidulise juubelikomisjoni initsiatiivil UNESCO ürituste plaani. Seda tähtpäeva tähistati Tallinnas, Moskvast, kõikides liiduvabariikides ning välismaal. Praegu laekub selle kohta Keele ja Kirjanduse Instituuti ohtvalt materjali. Juubeli tähistamine aga jätkub, sest käesolev aasta on Tammsaare-aasta ning kokkuvõtet tuleb teha hiljem. On kavas sellest välja anda pildi- ja tekstikroonika, lisa hiljuti ilmunud teosele, kus pildikroonika kõneleb Tammsaare elu- ja loominguteest. Hulk aastaid tagasi avaldati meie ajakirjanduses lootust, et «Tammsaare, kelle vastu huvi üha laieneb, ei kujune selliseks puuslikuks, mida pühapäeviti kummardatakse ja õpitud rituaali kohaste sõnadega turistidele näidatakse. Seda lootust kinnitab Tammsaare ise oma eeskujuga — juurdlev mõistus ja ironia hingetute kombekuste suhtes vaatavad vastu igast ta reast. Ning seda lootust kinnitab ka see, et mõnedki viimaste aastate Tammsaare-ettevõtted, mõtlen Helene Siimiskeri ja Heino Puhveli kirjutisi ning Voldemar Panso «Inimest ja jumalat», on südant kergendavalt suunatud sellele Tammsaarele, kes peab veel kaua elama.»⁷¹ Nii loodeti 1964. aastal. Tammsaare 100. juubeliaasta üritused on selliste lootuste realiseerumist tõestanud.

Kõik niisuguste lootuste järjekindlad täidminekud kinnitavad, milline ajalooline tähtsus on sotsialistlikul revolutsioonil eesti rahva ja tema kultuuri arengule. Tänapäeva maailmas võib täheldada kaht iseloomulikku arengujoont: ühelt poolt — reaalne sotsialism on optimismi allikaks ka rahvuskultuuri arengus, kaasa arvatud klassikapärandi edasielamine ning selle loov rakendamine, ja teiselt poolt — kapitalistlik süsteem on

⁷¹ K ü n t, P. Esimese Tammsaare-filmi puhul. — Rahva Hääl, 1964, 23. juuni.

sotsiaalselt perpektiivitu, ka kõige nimekamad rahvuskirjanikud muutuvad selles süsteemis «unustatud» kirjanikeks, keda ei publitseerita, ei loeta, kelle elukohta mõnikord rajatakse küll muuseume, kuid külastajaid ei ole (ühena paljudest näidetest võiks tuua nimeka USA kirjandusklassiku Sinclair Lewise⁷²). Nende unustusse määratud klassikute loomingu publitseerimine jätkub eeskätt NSV Liidus ja teistel sotsialismi-maadel.

A. H. Tammsaare aga on ja jääb meile lähedaseks oma sotsiaalselt võitleva üldnimiliku paatosega. See ei avaldu mitte niivõrd tema oskuses kahelda, kuivõrd tema armastuses inimese ja töö vastu, tema halastamatus paljastuses kodanliku ühiskonna aadressil, kus inimõigusi jalge alla tallatakse, tema julgetes unistustes ja üleskutsetes jõuda parema ühiskonnakorrani, kus rahu ei ole ainult unistus.

Otsida inimese kaudu teed olevikust tulevikku — see on Tammsaare kreedo ja positsioon. Tema oskus ühendada kriitiline suhtumine suure inimliku igatsusega ning püüdlusega täiuse poole, tema meisterlikkus sulatada rahvuslik ja internatsionaalne kunstiliseks tervikuks võidab talle üha rohkem sõpru ja austajaid.

⁷² Vt. Стрельников Б. Поездка на «Главную улицу». — Правда, 1978, 16 апр.

Eesti NSV Teaduste Akadeemia
Keele ja Kirjanduse Instituut

Toimetusse saabunud
19. V 1978

Э. СЫГЕЛЬ

ТАММСААРЕ И СОВРЕМЕННОСТЬ

Резюме

Антон Хансен Таммсааре (1878—1940), по праву занимающий место в ряду крупнейших писателей-реалистов конца XIX — первой половины XX века, за 40 лет творческой деятельности обогатил литературу во всех жанрах. В своем творчестве он шел к философски осмысленному реализму, росло его умение открывать потаенные порывы человеческой души, углублялась антибуржуазная и антифашистская критика общества. Один из наиболее читаемых в буржуазной Эстонии и буржуазной Латвии романистов, чьи основные произведения (роман «Хозяин Кырбоя», социально-философская панорама «Правда и справедливость») при жизни автора увидели свет на 7 языках, действительно обширную читательскую аудиторию приобрел в наши дни. Две революционные волны — первая в 1940 году, когда на путь социализма встали народы Прибалтики, и вторая, поднимавшаяся в середине 1940-х годов после исторической победы над фашизмом и приведшая на путь строительства социализма ряд народов Восточной и Центральной Европы, — внесли качественные изменения в подход к творчеству Таммсааре, обеспечили жизнь его произведений в будущем, повысили значение творческого наследия писателя для развития других видов искусства.

Средний тираж произведений Таммсааре в строящейся социализм Эстонии вырос по сравнению с буржуазным периодом в 20 раз, в Латвии — в 12 раз. Если при жизни писателя наиболее значительным событием с точки зрения международного признания было опубликование романа «Правда и справедливость» на немецком языке (перевод осуществлен за счет автора), то самым грандиозным шагом Таммсааре за границы эстонского языка стало издание его произведений на русском языке (особенно шеститомного собрания сочинений в Москве в 1966—1968 гг.).

Произведения А. Х. Таммсааре (на 4 февраля 1978 г.) увидели свет на 15 языках. Они стали частью всесоюзного культурного наследия и служат источником для развития многих видов искусства. Социальная и философская мысль Таммсааре продолжает жить в эстонском театральном искусстве (особенно в инсценировке В. Пансо «Человек и бог»), в нашем киноискусстве («Новый Сатана из Пекла», режиссер Ю. Мююр), в книжной иллюстрации (Х. Элма и др.), скульптуре (Я. Соанс), музыке (Г. Эрнесакс, В. Тормис, В. Оякяр). Таммсааре — единственный эстонский писатель, творчеству которого посвящены три монографии: на эстонском, русском (Л. Сиймискер) и английском

(Э. Сийрак) языках. В 1978 г. начато издание 18-томного полного собрания его сочинений (председатель редакционной коллегии Х. Пухвел).

Ознаменование 100-летия со дня рождения А. Х. Таммсааре, которое по инициативе всесоюзного юбилейного комитета (председатель — главный редактор «Литературной газеты» А. Чаковский) и республиканской юбилейной комиссии (председатель — секретарь ЦК КПЭ В. Вяяс) включено в план мероприятий ЮНЕСКО, стало значительным событием в советской и мировой литературе. Год Таммсааре продолжается и способствует дальнейшему распространению его произведений, долголетию его творчества.

*Институт языка и литературы
Академии наук Эстонской ССР*

Поступила в редакцию
19/V 1978

E. SÕGEL

TAMMSAARE UND GEGENWART

Zusammenfassung

Anton Hansen Tammsaare (1878—1940), der nicht zu Unrecht neben die größten Realisten der Weltliteratur Ende des 19. Jh. — I. Hälfte des 20. Jh. gestellt wird, hat mit seiner 40 Jahre langen Schöpfungstätigkeit die Literatur in allen Genres bereichert. Seine Entwicklung als Schriftsteller verlief zu dem philosophisch gesinnten Realismus hin, auf hervorragende Weise bildete sich das Können, die verborgensten Handlungsstimuli des Menschen zu erkennen; die Gesellschaftskritik an Bürgertum und Faschismus vertiefte sich. Einer der meistgelesenen Romanciers im bürgerlichen Est- und Lettland, dessen Hauptwerke (Roman «Der Bauer von Kõrboja», sozialphilosophischer Panoramaroman «Wahrheit und Recht») zu seinen Lebzeiten in sieben Sprachen veröffentlicht wurden, ist der Schriftsteller heute zur richtig weiten Leserschaft gelangt. Zwei Wellen von revolutionären Umwälzungen — 1940 hatte die erste die baltischen Völker wieder auf den Weg des Sozialismus gebracht, die zweite erhob sich um die Mitte der 1940-er Jahre nach dem historischen Sieg über den Faschismus und hatte für eine Reihe von Völkern Ost- und Mitteleuropas den Weg zum Sozialismus gebahnt, — riefen eine qualitative Änderung in der Ausbreitung von Tammsaare, im Weiterleben seiner Werke hervor, sie verstärkten seinen Einfluß auf die Entwicklung anderer Kunstbereiche.

Die durchschnittliche Auflage der Tammsaare-Werke ist in Sowjetestland verglichen mit der bürgerlichen Zeit auf das 20fache gestiegen, in Lettland auf das 12fache. Wenn zu Tammsaares Lebzeiten für seine internationale Ausbreitung das Erscheinen seines Großwerkes «Wahrheit und Recht» in der deutschen Sprache maßgebend war (übersetzt auf Kosten des Schriftstellers selber), so sind heute russische Übersetzungen bei der Popularisierung seiner Werke über die Grenzen des Estnischen hinaus von grandioser Bedeutung (besonders eine sechsbändige Sammlung, herausgegeben 1966—1968 in Moskau).

Die Werke von A. H. Tammsaare sind in 15 Sprachen veröffentlicht worden (der Stand vom 4. Febr. 1978). Sein Schaffen ist heutzutage zu einem Bestandteil des Kulturerbes der Sowjetvölker geworden, es ist und bleibt ein fruchtbarer Quell bei der Entwicklung vieler Bereiche der Kultur. Der tiefe soziale und philosophische Gedanke von Tammsaare lebt in der sowjetestnischen Theaterkunst (z. B. Inszenierung «Mensch und Gott», dramatisiert von V. Panso), in unserem Filmschaffen («Satan mit gefälschtem Paß», Regisseur J. Müür), in Buchillustrationen (H. Eelma u. a.), in der Skulptur (J. Soans), in der Musik (G. Ernesaks, V. Tormis, V. Ojakäär). Tammsaare ist der einzige estnische Dichter, über den drei Monographien erschienen sind: im Estnischen, Russischen (von L. Siimisker) und im Englischen (von E. Siirak). Ab 1978 wird eine Werke-Sammlung in 18 Bänden publiziert werden (Vorsitzender des Redaktionskollegiums H. Puhvel).

Die Feier des 100. Geburtsjahrestages von A. H. Tammsaare, die auf Initiative des Allunionskomitees für die Organisation des Jubiläums (Vorsitzender Chefredakteur der «Literaturnaja Gazeta» A. Tschakowski) und der republikanischen Jubiläumskommission (Vorsitzender Sekretär des ZK der KP Estlands V. Väljas) in den Veranstaltungplan von UNESCO aufgenommen worden war, wurde zu einem weitreichenden Unternehmen sowohl in der Sowjetunion als auch im Ausland. Das Jahr von Tammsaare dauert an und trägt zur weiteren Popularisierung, zum Weiterleben seiner Werke bei.

*Institut für Sprache und Literatur
der Akademie der Wissenschaften
der Estnischen SSR*

Eingegangen
am 19. Mai 1978